

REFORMULAREA ȘI FUNCȚIA METALINGVISTICĂ ÎN CONTEXT DIDACTIC RELIGIOS

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
danielateleoaca@gmail.com

Cuvinte-cheie: *catehism ortodox, funcție metalingvistică, reformulare, glosare, conservatorism lingvistic.*

Keywords: *Orthodox catechism, metalinguistic function, reformulation, explanation, linguistic conservatism.*

1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

Sistemul de semne în care este formulat mesajul este corelat la Roman Jakobson (1963) cu funcția *metalingvistică*¹, acea funcție prin care se controlează „codul”, în speță cuvintele (sau alte coduri semiotice) folosite, în scopul unei înțelegeri corecte a acestora. Centrată pe codul comunicativ, această funcție se actualizează prin excelență în interiorul unui text/discurs de natură științifică, unde explicarea conceptelor utilizate este esențială. Astfel, enunțurile metacomunicative (la nivelul cărora semnele au caracter *autonom*²) sunt perfect adecvate cadrului discursiv științific, în particular didactic, unde există convenții explicite cu privire la un scop de asemenea explicit: cunoașterea adevărului, respectiv sporirea gradului de inteligibilitate (Borșun și Borșa 2004: 27 și *passim*). În acest sens, Greimas (1979: 5) concepea posibilitatea unei *semiotici didactice*, ca ramură a semioticii, în esență o maieutică în accepția socratică a termenului. În concordanță cu punctul de vedere exprimat, discursul didactic va fi considerat un *metadiscurs normativ*, având scopul de a transmite „competența semantică” și „competența modală” a valorilor sociale unui anume subiect. Nu este un punct de vedere singular. Peirce (1990), de pildă, a relevat în mai multe rânduri latura didactică a semioticii. Astfel, în opinia autorului citat, *semiotica este instrumentul educației*, ca reprezentare în termeni de acțiune continuă, de proces. A educa înseamnă a informa, dar și a forma, ceea ce implică o relație de tip behaviorist (stimul – răspuns), schematizată la Dospinescu (1998: 33) astfel: ‘O (cunoștințe ale educatorului) → R (expresia acestor cunoștințe) →

¹ Invocând drept argument faptul că codurile folosite în actele de comunicare nu sunt exclusiv verbale (cum pare să indice terminologia jakobsoniană), unii cercetători (v., de ex., Fârte 2002/2003) au propus denumirea de *funcție metasemică*.

² ... mai exact, acestea trimit la ele însele în calitate de... semne, implicit definindu-se prin opoziție cu *semnele standard*, i.e. semnele care aduc informații despre realitatea extralingvistică.

I (receptarea expresiei cunoștințelor)’. Reținem această schemă, a cărei relevanță se poate susține inclusiv din unghiul caracterizării *discursului didactic* drept activitate de *reformulare a cunoștințelor*, activitate pe care o vom înțelege atât în relație cu emițătorul (v. transferul de cunoștințe), cât și cu receptorul (v. învățarea, acumularea de cunoștințe).

2. STRATEGII EXPLICATIVE ÎN TEXTUL CATIHETIC

În conformitate cu abordarea semiotică, *reformularea* reprezintă o modalitate de menținere a contactului între doi interlocutori, prin *controlul* exercitat de către un emițător asupra propriului discurs, prin urmare aceasta jucând rolul unui *reglator fatig*³. Pornind de la accepția mai amplă cu care acest termen figurează în studiile de profil, și anume „transformare a unei unități discursive de lungime variabilă, de la cuvânt la text, într-o altă unitate, care este considerată echivalentă din punctul de vedere al semnificației”, putem considera că în manualul de învățatură creștină ortodoxă – text religios ce va constitui obiectul discuției de față – *glosarea* reprezintă o modalitate discursivă *sui-generis* de reformulare, pe deplin adecvată țintei ilocutorii specifice acestui tip de discurs. În acest context, *principiul adecvării* se va defini în termenii construirii unui discurs care să răspundă legilor interne/semiotice aferente unui discurs didactic, ceea ce echivalează transmiterii într-o formă *accesibilă* a unui conținut particular (religios creștin). Aspectul este evidențiat, printre alții, de Călugăr (1984: 219) care semnalează două forme principale de prezentare a învățaturii creștine, a) forma narativ-expozitivă sau monologică (forma cea mai frecvent folosită), respectiv b) forma dialogică, axată pe convorbirea dintre dascăl și ucenic, prin întrebări și răspunsuri. Forma *monologică* are ca element central narațiunea/expunerea, considerată a fi calea cea mai eficientă de prezentare, prin operarea cu fapte reale, dar și cu imagini ce relevă locurile, persoanele, actele, împrejurările în legătură cu care se desfășoară expunerea despre învățatura creștină, prin mijlocirea materialului oferit de textul *fondator*⁴, care este textul biblic. În ceea ce privește forma *dialogică*, învățatura creștină este accesibilizată adesea prin valorificarea unor comparații sau prin evocarea unor fapte și fenomene cunoscute, aceasta putându-se materializa printr-un discurs: *interogativ* (v., de ex., actele de spovedanie, în care se pune accentul pe întrebare), *euristic* (v. conferințele religioase), *maieutic* (v. dialogul ca formă de generare a ideilor), *examinator* (v. evaluarea cunoștințelor unui discipol) sau *catihetic* (v. accentul pus pe achiziționarea învățăturilor creștine). Deși, așa cum se poate observa, discursul catihetic figurează și el, în opinia lui Călugăr, în categoria formelor *dialogice* de transmitere a învățaturii creștine, acesta relevă prin excelență o manieră *monologică* de redare a conținutului religios, succesiunea de întrebări și

³ În literatura de specialitate (v., de ex., Cosnier 1985: 77), *reglatorilor* li se atribuie, printre altele, rolul de a-l încuraja pe locutor să-și continue discursul sau acela de a semnală intenția interlocutorului de „a se înscrie la cuvânt”.

⁴ Pentru definirea conceptului, v., de ex., Maingueneau și Cossuta (1995), autori la care apare și sintagma *discurs inițial/prim*.

răspunsuri constituind (doar) o modalitate eficientă de structurare și de predare a unui conținut particular, religios creștin, iar nu expresia unui dialog propriu-zis între două instanțe discursive distincte.

Manualul catihetic supune atenției o *ecuație interacțională complexă*, a cărei specificitate se precizează prin opoziție cu modelul interacțional identificabil în sferă laică. Astfel, în cazul *mesajului religios creștin* (pe care îl vom considera drept „o construcție de semne care, prin interacțiune cu receptorul, produce înțelesul”⁵), un mesaj cu statut singular, în orice caz distinct de cel al mesajului laic (elaborat de un emițător/autor *eminamente uman*), se poate vorbi de o multitudine de etape de „emitere vs receptare”, în conformitate cu schema (v. și ÎCO 1992: 31): „Emitent₁ (Dumnezeu-Tatăl, ca divinitate creștină tutelară) → Receptor₁ = Emitent₂ (Iisus, Dumnezeu-Fiul, ca intermediar între om și Divinitate) → Receptor₂ = Emitent₃ (Apostolii, ucenicii lui Iisus, aflați sub insuflarea Duhului Sfânt) → Receptor₃ = Emitent₄ (Biserica Creștină Ortodoxă) → Receptor₄ = Emitent₅ (Primii episcopi) → Receptor₅ = Emitent₆ (Preoții) → Receptor₆ (Enoriașii)”. Acest mesaj *sui-generis* capătă relevanță în interiorul unui discurs specific, delimitat din perspectiva *lingvisticii discursului*, prin plasarea în prim-plan a activității subiecților (v. relația uman – sacru), a dinamicii enunțative (un enunț cu funcție esențial pedagogică) și a relației cu un anumit context socio-cultural⁶, în speță contextul religios (creștin ortodox).

Catehismul reprezintă transmiterea, într-o formă științifică (/didactică)⁷, a conținuturilor Sfintei Tradiții (= Sfânta Predanie) și ale Sfintei Scripturi (v. ÎCO 1992: 30). În acest context, și discursul catihetic propune o *paradigmă culturală*⁸, mai exact un model de practică științifică (*teologică și didactică*), care stă la baza instrucției unui grup disciplinar (în cazul de față, enoriașii creștini de cult ortodox în calitate de ucenici chemați să-și însușească sau să-și desăvârșească învățăturile creștine ortodoxe). Structurat în capitole și subcapitole, în care sunt aprofundate principalale învățături religioase din perspectivă creștin-ortodoxă (cf., de ex., *Despre Sfânta Scriptură, Despre Sfânta Tradiție, Învățătura despre Dumnezeu, Sfintele Taine, Rugăciunea, Despre sărbători* etc.), catehismul recurge la strategii persuasive specifice (v. în primul rând interogația ca modalitate eficientă de structurare a demersului demonstrativ), propune (cel mai adesea prin apelul la voci autorizate în domeniu, cum sunt textul biblic sau/și scrierile patristice⁹) interpretarea diferitelor noțiuni/pasaje din textul scripturistic și nu numai, își fondează demonstrația (argumentația) pe raționamente, judecăți de valoare,

⁵ Definiție propusă de regulă în studiile de semiotică pentru conceptul de „mesaj” (v., printre alții, Borșun și Borșa 2004).

⁶ V. și definiția, respectiv delimitările care figurează la Maingueneau (1993, 1996).

⁷ Pentru apartenența manualului catihetic la această arie discursiv-stilistică, a se vedea discuția aprofundată în Teleoacă (2016: 119–135, 181–183, 468–470), unde aspectul este abordat inclusiv din unghiul unei priviri comparative între discursul științific (didactic) religios și discursul paralel asumat în sferă discursivă laică.

⁸ Concept preluat de noi de la Kuhn (2008: 74 și *passim*).

⁹ Așa cum se admite îndeobște, rolul scrierilor Sfinților Părinți este acela de completare și de explicitare a unor secvențe insuficient lămurite în *Scriptură*, în condițiile în care scrierile biblice nu sunt, totuși, comprehensibile în totalitatea lor oricărui cititor.

silogisme etc. Pe de altă parte, catehismul conține (și) nenumărate exemple în care demersul *argumentativ-rațional* este complinit prin cel *oratoric-stilistic* (v., de pildă, apelul deosebit de frecvent la comparație, inclusiv la cea metaforică), valorificarea deopotrivă a celor două tipuri de retorică constituind, foarte probabil, una dintre mărcile individualizatoare ale textului didactic religios, văzut prin comparație cu manualul didactic elaborat sub auspicii laice.

Așa cum rezultă din observațiile formulate mai sus, învățătura creștină ortodoxă privește învățătura dată de Dumnezeu prin viu grai Bisericii (*Sfânta Tradiție*), dar și pe aceea care s-a fixat în scris mai târziu (*Sfânta Scriptură*). Prin urmare, avem a face cu *două tipuri de comunicare (două coduri)* între divinitatea creștină supremă (sau intermediari ai acesteia) și om: a) prin viu grai (*codul oral*) și b) pe cale scrisă (*codul scris*), aspect care presupune un act livresc, întemeiat însă pe tradiția culturală orală¹⁰. Referințe de natură metalingvistică, privind una sau alta dintre cele două modalități de comunicare, apar frecvent în catehism, și anume în textul catihetic propriu-zis, precum și în unele pasaje aparținând textului biblic sau Părinților Bisericii, *citate sau reformulate prin parafrază*¹¹ de primul (v., de ex., „Așadar, fraților, stați neclintiți și țineți predaniile pe care le-ați învățat *fie prin cuvânt, fie prin epistola noastră* (s.n.)”, II, Tes. 2:15, *apud* ÎCO 1992: 32). În unele situații, cei care au fost delegați să transmită adevărul creștin au putut opta pentru un cod sau altul, de multe ori fiind preferată comunicarea orală, garantă a unei transmiteri infailibile a mesajului divin¹²; astfel, evanghelistul Ioan declară în una dintre *Epistolele* sale: „Multe având a vă scrie, n-am voit a le scrie pe hârtie și cu cerneală, ci nădăjduiesc să vin la voi și *să vorbesc gură către gură* (s.n.), ca bucuria noastră să fie deplină” (II, Ioan 1:12, *apud* ÎCO 1992: 31). Așa cum se poate înțelege, actul comunicării *directe* implică profund componenta *afectivă*; dialogul direct, impregnat de această latură afectivă, asigură transmiterea *autentică* a conținutului religios, face posibil ca adevărurile *Descoperirii dumnezeiești* să fie „ușor înțelese și primite” (cf. *ibid.*). Afirmația capătă acoperire din perspectiva intenției Emițătorului Suprem (= Dumnezeu), anume aceea de a face cunoscute adevărurile Sale *tuturor* oamenilor, nu doar celor aleși. În consecință, alcătuirea și transmiterea mesajului divin a luat în calcul toate categoriile umane, mai exact

¹⁰ Această tradiție orală este deosebit de importantă pentru Biserica Creștină Ortodoxă, care consideră că: „Dacă am încerca să înlăturăm *obiceiurile nescrise* (s.n.), ca neavând mare importanță, nu ne-am da seama că am păgubi Evanghelia în părțile ei principale; mai mult, am restrânge propovăduirea la numele ei gol” (ÎCO 1992: 36). *Sfânta Tradiție*, numită în manualul catihetic „Tradiția tăcută și tainică”, este cea care ne-a transmis nenumărate învățături creștine fundamentale (neconsemnate în *Scriptură*): însemnarea cu semnul sfintei cruci, cuvintele de chemare a Sfântului Duh pentru prefacerea pâinii Euharistiei și a Paharului binecuvântării, ungerea cu untdelemn și multe altele (ÎCO 1992: 36).

¹¹ Situația este relevantă pentru *reformularea interdiscursivă*, în accepția prezentă la Borțun și Săvulescu (2009: 73).

¹² Așa cum se recunoaște în studiile de specialitate, creștinismul a moștenit și a întreținut o „tradiție retorică participativă” (Gafton și Milică 2012: 167). Moștenirea iudaică și cea greco-latină au contribuit în mod diferit, dar consistent la „închegarea, dezvoltarea și rafinarea unor tipare retorice întemeiate, la origine, pe rugăciune și pe citirea și comentarea Scripturii” (Id., *ibid.*). În acest context, actul de a transmite învățătura sacră prin viu grai, adică prin apostolat, este, în raport cu tradiția iudaică, o inovație.

toate tipurile de destinatari/receptori. Purtătorul de cuvânt al lui Dumnezeu-Tatăl, vocea care a propovăduit adevărul creștin a fost Iisus, Dumnezeu-Fiul, „învățătura și predica vie” (ÎCO 1992: 31). Ulterior, acest adevăr a fost încredințat spre propovăduire de către Iisus Apostolilor: „Sfântul Apostol Pavel arată că predica apostolică este *însuși cuvântul lui Iisus Hristos* (s.n.)” (ibid., 30). Trăsătura definitorie a acestui tip de mesaj este, așadar, *continuitatea*, ceea ce implică în mod fundamental *fidelitatea absolută față de un fond arhetipal de Semnificație*, mai exact transmiterea mesajului divin fără nicio alterare de conținut: „Semnul adevăratei Tradiții este *neîntreruperea* (s.n.)” (ÎCO 1992: 31 sq.), „(Tradiția bisericească, n.n.) este o practică deplină, *neprimind nici adaos, nici micșorare* (s.n.)” (ibid.) ș.a. Identificăm aici o altă coordonată esențială în funcție de care se construiește mesajul/textul bisericesc ortodox, susceptibilă de a constitui un reper important inclusiv într-un eventual demers consacrat analizei faptelor lingvistice arhaice/conservatoare (v. în primul rând arhaismele lexicale și semantice).

În atari circumstanțe, *reformularea* s-a putut concretiza, în diacronie, în multiple *structuri semnificante* (Eco 1982: 45), actualizate în formă orală sau/și scrisă, toate purtătoare însă ale aceleiași Semnificații (originare), aceasta în deplină concordanță cu legile construcției și ale ființării unui text/discurs sacru. Mărturie în acest sens stă, printre altele, manualul de învățătură creștină ortodoxă, veritabilă arhivă a conceptelor și a preceptelor creștine, sintetizate în *paradigme definiționale*¹³, în interiorul cărora *caracterizarea semantică* și cea *semiotică* coexistă. Aspectul ne-a reținut atenția și în studii anterioare (v., de ex., Teleoacă 2008: 6–10), în care am abordat problema raportului dintre tradiție și inovație în literatura bisericească modernă/actuală, cu privire particulară la manualul de învățătură creștină. Lucrarea citată reprezintă un demers comparativ în care versiunea catihetică ortodoxă valorificată în cercetarea de față, ÎCO 1992, a fost analizată la nivel lingvistic în paralel cu un text catolic din anul 1993 (v. *Catehismul Bisericii Catolice. Partea I*, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București). În această ordine de idei, studiul (lexical) comparativ ortodox – catolic s-a articulat și prin prisma discutării procedurii *glosării*¹⁴ în textul catihetic, obiectivul demersului nostru vizând evidențierea gradului în care fiecare dintre cele două texte face apel la termeni neologici vs vechi/arhaici, pentru lexicalizarea conceptelor creștine, dar și a unor noțiuni din sfera laică, (re)definite din unghi religios creștin. Așa cum am putut constata cu această ocazie, având ca reper textul catolic, manualul creștin ortodox introduce aproape timid cuvintele noi, neologismele apărând relativ frecvent în disjuncție cu termenul (mai) vechi în limbă. Aceasta nu echivalează însă cu a admite o prezență nesemnificativă a fondului lexical neologic în catehismul ortodox, realitate ce se impune atenției mai ales într-o abordare comparativă a acestui lexic, așa cum este el valorificat în

¹³ Ansamblul definițiilor, al parafraselor sau al gloselor unui termen alcătuiesc o *paradigmă definițională*, care presupune o explicitare a echivalenței dintre termeni (Borșun și Săvulescu 2009: 60).

¹⁴ Dată fiind natura textului bisericesc considerat de noi, problema *glosării* termenilor (relevanți pentru învățătura creștină) se pune mai pregnant decât în cazul altor categorii de texte.

catehismul ortodox, text didactic-doctrinar, respectiv în alte tipuri de scriere religioasă, ca, de pildă, cărțile de rugăciune sau/și textele biblice, texte mai conservatoare, mai puțin receptive la nou, prin însăși natura conținutului și a destinației lor (v. și Chivu 1997: 11).

Așa cum remarcam, receptarea adecvată este garantată de o transmitere/emitere adecvată, altfel spus *continuitatea* lecturii (menținerea dialogului dintre emițător și interlocutor) nefiind asigurată decât în condițiile unei *formulări/reformulări optime* a conceptelor religioase, precum și a celor nonreligioase resemantizate în acord cu un punct de vedere creștin. În acest context, așa cum se va putea constata *infra*, glosarea se realizează printr-un termen sinonim, printr-o perifrază, o definiție propriu-zisă¹⁵ sau prin coroborarea a două/mai multe procedee. Ea se adresează receptorului și este formulată în așa fel încât să fie accesibilă și cititorilor de rând, nu numai celor inițiați, vizând implicit instituirea unui *cod comun*¹⁶.

Asocierea prin *coordonare disjunctivă* a doi termeni sinonimi¹⁷ reprezintă una dintre modalitățile de glosare a termenilor religioși, în astfel de cazuri doar arareori neologismul fiind primul element al disjuncției¹⁸. În textul catihetic ortodox identificăm în principal două situații discursive:

a. reformularea unui concept în termeni neologici, urmată, în multe cazuri, de definiția propriu-zisă¹⁹:

- (1) *Descoperirea* sau *Revelația* dumnezeiască este comoara de adevăruri pe care Dumnezeu a dat-o oamenilor... (ÎCO 1992: 8); *Proorociile* sau *profețiile* sunt arătări [...] ale anumitor adevăruri [...] care privesc viitorul... (*ibid.*, 18); *Credința într-un singur Dumnezeu* sau *monoteismul*... (*ibid.*, 50); ... cei ce păraseau sfântul locaș, înainte de sfârșitul Liturghiei, erau pedepsiți în vechime cu cea mai mare pedeapsă: *afurisania* sau *excomunicarea*... (*ibid.*, 264); ... se face dezgroparea osemintelor și așezarea lor în *racă* sau *osuar*... (*ibid.*, 303); *Făgăduința*

¹⁵ Ca și întrebarea, *definiția* (în calitate de operație logică cu ajutorul căreia se dezvoltă conținutul unei noțiuni prin genul proxim și diferența specifică) joacă rolul unei *strategii discursive*, ea dobândind chiar valoare de argument în demonstrație (Tuțescu 1998: 100; Roventă-Frumușani 2000: 73).

¹⁶ La Jakobson (1963: 232) *codul comun* reprezintă instrumentul de comunicare utilizat în cadrul unei comunități, care stă la baza unui schimb de mesaje, făcându-l posibil. În contextul discuției de față, *codul comun* se particularizează ca *sistem semiotic de comunicare specific câmpului cultural religios/creștin ortodox*, a cărui cunoaștere reprezintă o condiție *sine qua non* pentru instituirea eficientă a dialogului dintre sacru și uman.

¹⁷ Uneori este vorba despre coordonarea unui termen și a unei unități mai complexe, perifrastice/sintagmatice.

¹⁸ În principiu, acestea ar fi și situațiile de *glosare propriu-zisă*, în contextul de față presupunându-se că termenul necunoscut pentru cititor este cel neologic, iar nu cel din fondul mai vechi al limbii, observație din perspectiva căreia, pentru alte situații, mai adecvat va fi să vorbim despre *echivalare*. În același timp trebuie spus că există cazuri în care termenul neologic este resimțit mai pregnant ca fiind religios, în aceste condiții acesta și reprezentând elementul constitutiv al definiției/glosei (cf., de pildă, *Descoperire* glosat prin *Revelație* [dumnezeiască]).

¹⁹ Uneori, definiția propriu-zisă precedă termenii echivalenți semantic (cf. *afurisanie* sau *excomunicare*).

sau *votul* este îndatorirea cu care creștinul se leagă de bună voie în fața lui Dumnezeu să facă o faptă de o deosebită vrednicie morală, drept recunoștință pentru binefacerile primite (*ibid.*, 368).

b. reformularea unui concept prin termeni/structuri aparținând fondului lexical/frazeologic mai vechi al românei:

- (2) ... care [încrederea și adevărurile Descoperirii, n.n.] ne fac cunoscut pe Dumnezeu prin *predicarea* sau *vestirea* cuvântului despre El (ÎCO 1992: 10); *Prosternarea* sau *căderea cu fața la pământ* mărturisește umilința noastră în fața lui Dumnezeu (*ibid.*, 196).

Cu mici excepții, exemplele excerptate din manualul catihetic ortodox sunt concludente pentru poziția solidă pe care termenul (mai) vechi continuă să o dețină în literatura bisericească ortodoxă. În acest context, un *procedeu discursiv* cum este *reformularea* va putea fi văzut (și) *ca marcă a conservatorismului lingvistic* al textului catihetic elaborat în mediul confesional ortodox, având în vedere că neologismul vine, de regulă, după termenul vechi. În aceeași ordine de idei, nu putem ignora nici faptul că termenul mai vechi în limbă prezintă adesea o frecvență superioară în economia aceluiași cadru discursiv (v., de ex., perechea sinonimică *vestire* – *predicare*). Se legitimează astfel o abordare a conservatorismului textului bisericesc modern/actual (în speță catihetic ortodox) inclusiv din perspectiva analizei discursului: fidelitatea față de un fond lexico-semantic tradițional devine garantă a transmiterii unui conținut specific în deplina sa autenticitate, inovația impunându-se a fi introdusă cu discernământ, pentru a se preîntâmpina un eventual *eșec comunicational*, generat prin alterarea/distorsionarea adevărului religios/creștin/ortodox.

Sunt și situații în care echivalarea se realizează prin plasarea unuia dintre termenii sinonimi, cel mai adesea a lexemului neologic, între paranteze, ca în (3), și acest tip de contexte aducând un plus de susținere observațiilor formulate mai sus.

- (3) Aceasta este însă o învățătură a calvinilor numită *predestinație* (mai înainte *rânduire*) (ÎCO 1992: 120); Cinstirea ce se dă ei [Maicii Domnului, n.n.] se numește *preacinstire* (*supravenerare*) (*ibid.*, 172); ... *ținerea de minte* (*memoria*) să uite toate cele pământești (*ibid.*, 192); *Chemarea* (*invocația*) este Tatăl nostru Care ești în ceruri (*ibid.*, 212); Biserica este locașul sfânt, *obștesc* (*public*), în care se preamărește Dumnezeu... (*ibid.*, 228); *Iubirea de sine* peste măsură (*egoismul*)... (*ibid.*, 326); *Fățărnicia* (*ipocrizia*), adică primirea fără gând curat a părerilor și spuselor altuia... (*ibid.*, 378); ... *necredincioșia* (*adulterul*) sau alte legături trupești neîngăduite (*ibid.*, 401); Dar familia nu este numai sămburele din care crește *obștea* (*societatea*) omenească... (*ibid.*, 401).

Cel puțin unele dintre exemplele reproduse mai sus relevă glosarea prin apelul la neologisme, aceasta în condițiile în care termenii (sinonimi) tradiționali²⁰

²⁰ I.e. acei termeni care se bucură de prestigiul tradiției la un popor creștin majoritar ortodox. Este vorba despre lexeme moștenite sau/și mai ales despre împrumuturi slavone/grecești bizantine (efectuate într-o etapă anterioară efectuării împrumuturilor latino-romanice), respectiv despre unele derivate de la acestea.

sunt susceptibili de a fi receptați fie învechiți și, implicit, mai puțin familiari receptorului modern (v., de ex., *necredincioșie* în raport cu neologismul *adulter* sau *obște* în raport cu *societate*), fie mai puțin pregnant conotați religios (cf. *chemare* vs *invocație*). În schimb, dublarea neologismului *predestinație* prin sintagma *mai înainte rânduire* constituie expresia unei echivalări, nu și a unei glosări, de vreme ce structura complexă este, după toate probabilitățile, mai puțin familiară vorbitorului/cititorului modern/actual.

Exemplele consemnate susțin opțiunea plasării relativ constante pe prima poziție a termenului (mai) vechi. Acest aspect se explică având în vedere, pe de o parte, definirea unor astfel de lexeme drept termeni (religioși) tradiționali²¹, pe de altă parte, receptarea unora dintre cuvintele neologice drept structuri circumscrise spațiului confesional heterodox, în speță catolic și, în consecință, valorizarea acestora ca fiind puțin adecvate să redea profilul identitar religios al poporului român (cf., de ex., *excomunicare*, *vot*, *osuar* sau *supravenerare*). În același timp, legat de ultimul aspect semnalat, nu putem să nu remarcăm faptul că dublete sinonimice de genul *afurisanie* și *excomunicare*, *făgăduință* și *vot*, *raclă* și *osuar* sau *preacinstire* și *supravenerare* sunt ilustrative pentru dialogul interconfesional ortodox – heterodox, recunoscut și promovat ca atare în spațiul discursiv al manualului de învățătură creștină ortodoxă.

Alteori, termenii vechi selectați (în detrimentul unor sinonime neologice) reprezintă lexeme moștenite sau (mai ales) derivate de la astfel de lexeme (cf. *cădere*, *chemare*, *credință*, *necredincioșie*, *descoperire*...), inclusiv multe dintre aceste structuri având tradiție în scrisul bisericesc românesc (uneori, în interiorul unor sintagme, cf., de pildă, *cădere cu fața la pământ*).

Mai puțin frecvent, reformularea se materializează prin tipare (cu *apozitie*) în care este utilizat adverbul explicativ *adică* (cf., de ex., „... descoperirea *mai presus de fire*, *adică* pe calea *supranaturală*”, ÎCO 1992: 10), ocurent uneori într-un enunț distinct de cel primar, în care este teoretizată o anumită conduită religioasă (de ex., „... creștinul nu trebuie să se *închine la idoli*. Se oprește *adică idolatria*...”, *ibid.*, 366). *Reformularea apozitivă* apare și în alt tip de contexte, aceasta nefiind marcată prin apozemul *adică* (cf., de ex., „... nu este contrazisă de faptul rămânerii în el a *aplecării voinței spre păcat, a concupiscenței*...”, ÎCO 1992: 125).

Și mai slab reprezentate sunt situațiile în care *definiția* constituie unica manieră de reformulare a unui conținut teologic²², așa cum se poate observa în exemplul: „*Păcatul* este călcarea cu deplină știință și cu voie liberă, prin gând, cuvânt sau faptă, a voii lui Dumnezeu” (ÎCO 1992: 351).

În sfârșit, menționăm și unele cazuri în care doi termeni sinonimi apar în raport de coordonare copulativă, în construcții tautologice²³; cităm spre exemplificare contextul: „Biserica contribuie la înfrățirea dintre oameni și popoare,

²¹ Cf., de ex., *obște*, *raclă*, *afurisanie* sau *proorocire*.

²² Așa cum a reieșit din discuția anterioară, definiția coexistă de regulă cu alte procedee discursive sugestive pentru reformulare.

²³ Astfel de situații au fost analizate în relație cu perpetuarea unui tipar arhaic (Gafton și Milică 2012: 159), dar și cu dimensiunea stilistică intrinsecă a discursului religios (Id., *ibid.*; v. și Teleoacă 2017: 71 și *passim*).

la înlăturarea *apăsării și a exploatării...*” (ÎCO 1992: 409). Alături, ambii termeni coordonați fac parte din fondul lexical vechi al limbii: „De unde știm că Iisus Hristos este *desăvârșirea și plinirea Descoperirii?*” (ÎCO 1992: 13). Redundanța este generată și prin juxtapunerea unor termeni sinonimi, asociată cu coordonarea disjunctivă: „... ‘cinstitele Daruri’ *consfințite, hărăzite, afierosite* sau *închinat* lui Dumnezeu” (ÎCO 1992 : 249); „*Grăirea de rău, clewetirea sau calomnia...*” (ibid., 378) ș.a. Enunțuri de genul celor reproduse relevă, de fapt, o *reformulare retorico-didactică*, identificabilă și în alte tipuri de scriere religioasă, de pildă în literatura psalmică, dar și în rugăciunea creștină, cadre discursive în care sunt recunoscutibile inclusiv tipare ilustrative pentru *reformularea estetică*²⁴.

3. CONCLUZII

Catehismul reprezintă un tip aparte de discurs didactic, în cazul căruia obiectivul *docere et persuadere* este atins printr-un demers deopotrivă argumentativ-rațional și oratoric-stilistic. Acesta propune o *paradigmă culturală* reperabilă la nivelul unei multitudini de concepte și precepte creștine²⁵, sintetizate în *paradigme definiționale*, sugestive la rândul lor pentru actualizarea dimensiunii *metalingvistice*.

În economia studiului nostru, problema reformulării, ca reglator fatic, a fost analizată în relație cu explicarea unor termeni religioși creștini (*afurisanie/excomunicare, proorociri/profeții, preacinstire/supravenerare* ș.a.) sau doar redefiniți din unghiul învățaturii creștine ortodoxe (*fățarnicie/ipocrizie, iubire de sine/egoism, necredincioșie/adulter, obște/societate*), aceasta fiind văzută ca mijloc de transmitere într-o formă cât mai accesibilă a unui conținut particular (religios creștin), fapt posibil prin instituirea unui cod comun.

Nu toate cazurile de echivalare se suprapun cu glosarea, deși nu întotdeauna este ușor să deliberăm asupra acestui aspect. Astfel, în principiu glosarea se realizează în cazul termenilor mai puțin familiari (prin noutate sau, dimpotrivă, arhaicitate, dar și prin semantismul mai vag, generic/nonterminologic) receptorului modern. În acest context, un termen neologic este glosat printr-un sinonim mai vechi, cel puțin teoretic mai bine cunoscut vorbitorului actual²⁶, așa cum termeni (mai) vechi sunt explicați, mai exact glosați, prin apelul la sinonime neologice, în condițiile în care semantismul religios al celor dintâi nu este foarte transparent, aceștia fiind asimilabili mai degrabă vocabularului laic/profan (*descoperire* vs *revelație, chemare* vs *invocație*), eventual considerând și marcarea arhaică a acestora (*necredincioșie* vs *adulter* sau *obște* vs *societate*). Pentru alte cazuri, mai precaut/obiectiv va fi să admitem echivalarea, iar nu glosarea (cf., în acest sens,

²⁴ Aspect discutat de noi inclusiv în relație cu paralelismul sintactic sinonimic (v. Teleoacă 2016: 274 și *passim*).

²⁵ Din această perspectivă, catehismul reprezintă un manual de popularizare a doctrinei creștine, expresie a unui „cod textual științific” (Chandler 2002: 149).

²⁶ În ansamblul exemplurilor inventariate însă, astfel de situații sunt foarte slab atestate, având în vedere că neologismul apare cel mai adesea pe poziția a doua.

afurisanie vs excomunicare, preacinstire vs supravenerare, fățărnicie vs ipocrizie, predestinație vs mai înainte rânduire ș.a.).

Așa cum s-a putut constata, operația de explicare a termenilor se materializează în manualul catihetic ortodox prin apelul la un lexem sinonim, la o perifrază sau la o definiție propriu-zisă, respectiv prin coroborarea a două/mai multe procedee. Prevalează cazurile în care explicația se realizează printr-un termen sinonim sau printr-o structură perifrastică/frazeologică sinonimă, în interiorul unor tipare disjunctive, dar și în contexte în care echivalarea este realizată prin plasarea unuia dintre termenii sinonimi între paranteze.

Exemplele analizate au evidențiat poziția solidă pe care termenii (mai) vechi (lexeme moștenite, dar și împrumuturi slavone/grecești bizantine sau derivate de la acestea) continuă să o dețină în discursul bisericesc ortodox, fapt explicabil prin prestigiul tradiției acestora la un popor creștin majoritar ortodox, precum și prin asocierea unora dintre lexemele neologice cu structuri strict circumscrise spațiului confesional heterodox/catolic. Un studiu de genul celui întreprins relevă, prin urmare, inclusiv posibilitatea definirii *conservatorismului lingvistic/lexical* al textului catihetic elaborat în mediul confesional ortodox (i.e. caracterul „neîntrerupt, continuu” al mesajului creștin, expresie a fidelității maxime față de un fond arhetipal de Semnificație) și din unghiul unei analize discursive.

CORPUS

ÎCO 1992 – *Învățătură de credință creștină ortodoxă*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992.

BIBLIOGRAFIE

- Borțun, D., T. Borșa, 2004, *Semiotica vizualului*. București: Academia Națională de Arte Vizuale.
- Borțun, D., S. Săvulescu, 2009, *Analiza discursului public*. București: Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy”.
- Călugăr, D., 1984, *Discursul cu funcție didactică*. București: *Catehetica*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Chandler, D., 2002, *Semiotics: The Basics*. London: Routledge.
- Chivu, Gh., 1997, *Civilizație și cultură. Considerații asupra limbajului bisericesc actual*. București: Editura Academiei Române (Conferințele Academiei Române).
- Cosnier, J., 1985, „Oralité et gestualité dans l’interaction conversationnelle”, în Gentili B., Paioni G. (eds.), *Oralità: cultura, letteratura, discorso* (Atti del convegno internazionale, Urbino, 21–25 iul. 1980). Roma: Edizioni dell’Ateneo, 73–85.
- Dospinescu, V., 1998, *Semiotică și discurs didactic*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Eco, U., 1982, *Tratat de semiotică generală* (Traducere de A. Giuresu și C. Radu). București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Fârte, Gh.-I., 2002/2003, „O analiză logico-semiotică a discursului jurnalistic”, *Argumentum. Caietele seminarului de logică discursivă, teoria argumentării și retorică* 1, 26–49.
- Gafton, Al., I. Milică, 2012, „Dubletele sinonimice în discursul religios”, *Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Secțiunea IIIe. Lingvistică* LVIII, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 155–178.

- Greimas, A.-J., 1979, „Pour une sémiotique didactique”, *Actes sémiotiques. Bulletin du GRS-I 7*, Service des publications – Université de la Sorbonne Nouvelle, Paris III, 3–8.
- Jakobson, R., 1963, „Linguistique et poétique”, în vol. *Essais de linguistique générale* (Traduit et préfacé par N. Ruwet). Paris: Les Éditions de Minuit, 209–248.
- Kuhn, T. S., 2008, *Structura revoluțiilor științifice* (Traducere din engleză de R. J. Bogdan). București: Humanitas.
- Maingueneau, D., 1993, *Le contexte de l'oeuvre littéraire : énonciation, écrivain, société*. Paris: Dunod.
- Maingueneau, D., 1996, *Les termes clés de l'analyse du discours*. Paris: Seuil, Collection Memo.
- Maingueneau, D., F. Cossuta, 1995, „L'analyse des discours constituants”, *Langages* 117, 112–125.
- Peirce, C. S., 1990, *Semnificație și acțiune* (Prefață de A. Marga, selecția și traducerea textelor D. Marga). București: Editura Humanitas.
- Roventă-Frumușani, D., 2000, *Argumentarea. Modele și strategii*. București: Editura Bic All.
- Teleoacă, D.-L., 2008, *Limbaul bisericesc actual între tradiție și inovație*. București: Editura Academiei Române (Conferințele Academiei Române).
- Teleoacă, D.-L., 2016, *Semiotica discursului religios. Probleme de poetică, stilistică și retorică*. București: Editura Universității din București.
- Teleoacă, D.-L., 2017, *Limbaul bisericesc actual între tradiție și modernitate. Literatura didactică și literatura beletristică*. București: Editura Universității din București.
- Tuțescu, M., 1998, *L'argumentation. Introduction à l'étude du discours*. București: Editura Universității din București.

REFORMULATION AND THE METALINGUISTIC FUNCTION IN THE PEDAGOGICAL THEOLOGICAL CONTEXT

Abstract

The present study surveys the issue of *reformulation*, as a phatic regulator, in relation to the explanation of Christian religious terms (like *afurisanie/excomunicare* “damnation, excommunication”, *proorocii/profeții* “prophecies, predictions”, *preacinstire/supravenerare* “glorifying”, *fățarnicie/ipocrizie* “duplicity, hypocrisy”, *iubire de sine/egoism* “self-love”, *necredințioșie/adulter* “unfaithfulness, adultery”, etc.) to an Orthodox audience or readership. In this context, reformulation functions as a strategy of constructing a common code with the receiver, in order to efficiently transmit the Christian teachings. Reformulations are realized via synonyms, periphrases, definitions, or a combination of two or more procedures. The study of reformulation also highlights the conservative character of Orthodox catechetical texts.